

РЕЦЕНЗІЇ

РЕЦЕНЗІЯ

на наукове видання: Павлова Н. В., Птушкін Д. А., Чаплинський К. О. Теоретичні засади методики розслідування шахрайства, пов'язаного з відчуженням об'єктів нерухомого майна громадян : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 196 с.

Складне суспільно-економічне становище України, високий рівень криміналізації населення держави створили підґрунтя для суттєвого збільшення кількості шахрайств, учинених щодо об'єктів нерухомого майна громадян. Неврегульованість низки питань відносно функціонування інституту власності та відсутність достатнього контролю з боку державних органів за законністю здійснення правочинів зумовили появу низки зловживань як цивільно-правового, так і кримінально-правового характеру. Особливо вразливими стали права громадян на такі об'єкти нерухомого майна, як приватні будинки, гаражі, дачні ділянки та квартири, оскільки нерухомість є однією із найбільш прибуткових галузей економіки. Водночас рівень криміногенних проявів, у тому числі й шахрайств, у цій сфері щороку зростає, а недосконалість законодавчої бази та неадаптованість її до сьогодення, недостатня правова грамотність населення, наявність корупційних зв'язків тощо дозволяють злочинцям витончено вчиняти такі правопорушення, постійно винаходячи новітні способи досягнення злочинного результату.

На сьогодні ні у кого не викликає заперечення твердження, що на шляху докорінних перетворень у сфері економіки, розвитку підприємництва, реформування власності та переходу на нові форми господарювання на сучасному етапі постає своєрідна завада – злочинність як негативне соціальне явище. Зазначене ставить перед наукою, законодавчою та правоохоронною практикою завдання негайної розробки та реалізації нових підходів до боротьби зі злочинністю, відшукування нових методів протидії, що відповідають реаліям. Такі вимоги висуває і Тематика пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності Національної поліції України на період 2015-2019 рр., затверджена наказом МВС України від 16.03.2015 № 275. У цьому напрямку здійснювана в нашій країні судово-правова реформа покликана гармонізувати діючі правові відносини, узгодити їх із вимогами міжнародних стандартів, переглянути низку положень національного законодавства, що має привести до вдосконалення процедури розкриття та розслідування злочинів під кутом зору забезпечення реалізації основного принципу правової держави – визнання людини, її життя, здоров'я, честі, гідності, недоторканості та безпеки найвищою соціальною цінністю.

Останнім часом сфера обігу нерухомості стала об'єктом особливої уваги фахівців різних галузей знань (криміналістики, кримінології, кримінального та цивільного права), які здійснювали наукові дослідження у різних напрямках і зробили істотний внесок у розвиток теорії криміналістичної методики розслідування окремих різновидів шахрайств і практику боротьби з цим явищем, дослідили причини та тенденції його розвитку. У контексті аналізованого дослідження особливо слід відзначити дисертаційні праці Н.В. Павлової «Особливості розслідування шахрайства, пов'язаного із відчуженням приватного житла» та Д.М. Андреева «Розслідування злочинів, спрямованих на заволодіння житлом», що стосуються зазначеної проблематики. Разом з тим окремі результати раніше проведених досліджень є дискусійними та ґрунтуються на положеннях законодавства, що зазнало змін, або взагалі залишилися поза увагою вчених.

Наведене свідчить про необхідність комплексного монографічного дослідження методики розслідування шахрайства, вчиненого щодо об'єктів нерухомого майна громадян в умовах розвитку суспільних відносин, з урахуванням сучасних реалій та стрімких змін у законодавстві. У своїй сукупності зазначені фактори обумовлюють необхідність поглиблення теоретичних розробок, що свідчить про актуальність теми монографії, її наукове, теоретичне та практичне значення.

Основна мета, яку поставили перед собою автори, – визначити особливості криміналістичної характеристики шахрайств, пов'язаних із нерухомістю, сформулювати теоретичні положення та практичні рекомендації щодо їх розслідування. Аналіз змісту монографії надає підстави стверджувати, що поставлена мета була досягнута, а конк-

ретні завдання в основному вирішені завдяки достатньому рівню обґрунтованості сформульованих наукових положень, висновків і пропозицій. Цьому сприяла достатня емпірична база дослідження, яка складається з матеріалів понад 100 кримінальних справ та 120-и проваджень за фактами шахрайств, пов'язаних із посяганнями на нерухомість (Дніпропетровська, Запорізька, Київська, Львівська, Одеська, Полтавська та Харківська області, м. Київ); зведені результати анкетування працівників прокуратури, слідчих, працівників оперативних підрозділів і експертних установ МВС України. Під час написання монографії використано власний досвід роботи авторів у правоохоронних органах України.

Теоретичною, науково-інформаційною, правовою основою дослідження, яка також надала можливість результативно та на досить високому рівні вирішити поставлені проблеми, є низка праць учених, які досліджували як шахрайства у загальному вигляді, так і шахрайства, пов'язані з нерухомістю, а саме: Т.В. Аверьянкової, В.П. Бахіна, В.Д. Берназа, Р.С. Белкіна, А.Ф. Волобуєва, В.І. Гаєнка, С.В. Головкина, Г.І. Грамовича, В.Г. Дрозд, В.А. Журавля, А.В. Іщенко, Н.С. Карпова, Н.І. Клименко, О.Н. Колесніченка, В.О. Коновалової, В.С. Кузьмічова, О.В. Курмана, В.В. Лисенка, В.К. Лисиченка, В.Г. Лукашевича, Є.Д. Лук'янчикова, Г.А. Матусовського, М.М. Михеєнка, О.Л. Мусієнка, Т.В. Охрімчук, Н.В. Павлової, Т.А. Пазинич, М.І. Порубова, М.В. Салтєвського, С.М. Стахівського, В.В. Тищенко, Л.Д. Удалової, К.О. Чаплинського, С.С. Чернявського, В.Ю. Шепітька та ін.

Про наукову новизну отриманих результатів свідчить, зокрема, дослідження рівня законодавчого регулювання правовідносин у сфері обігу нерухомості в Україні та визначення факторів криміногенності у цій сфері; обґрунтування позиції, що для шахрайства, вчиненого щодо нерухомого майна громадян, важливим криміналістичним елементом є не лише предмет злочинного посягання, а й об'єкт; визначення сучасних форм застосування обману при заволодінні правами громадян на об'єкти нерухомого майна, зокрема: аналіз і групування способів шахрайських дій при здійсненні угод з нерухомістю; удосконалення рекомендацій щодо відмежування на початковому етапі розслідування шахрайства щодо об'єктів нерухомого майна цивільно-правових деліктів від злочинних посягань на нерухоме майно громадян; визначення комплексу обставин, що підлягають з'ясуванню при розслідуванні злочину даної категорії, серед яких особливу увагу приділено встановленню: правового статусу об'єкта нерухомого майна; підстав володіння нерухомістю певними суб'єктами та наявності спільної часткової власності; особливостей укладання угоди та механізму вчинення шахрайства; наявності злочинних зв'язків із представниками влади та особами, які оформлюють документи щодо відчуження житла; факту використання підроблених документів або обставин заволодіння справжніми; добросовісності дій з боку потерпілого тощо; удосконалення системи ознак механізму утворення слідів, з урахуванням зростаючої ролі електронного документообігу при здійсненні правочинів щодо нерухомості та використання для вчинення шахрайства щодо нерухомого майна громадян сучасних інформаційних технологій і глобальної мережі Інтернет; удосконалення напрямів взаємодії слідчого з іншими учасниками; дістали подальшого розвитку положення щодо особливостей проведення окремих слідчих (розшукових) дій у справах досліджуваної категорії та низка інших вагомих здобутків, які слугуватимуть підґрунтям для подальших наукових досліджень та використовуватимуться задля вирішення проблем практики розслідування злочинів даної категорії.

Автори розглядають генезис шахрайства, пов'язаного із нерухомістю, в результаті чого встановлюють фактори, що зумовлюють вчинення шахрайських посягань у цій сфері, а саме: складна багатоступенева процедура здійснення правочинів із нерухомістю; наявність законодавчих прогалів і нерегульованість окремих правових норм у питаннях здійснення правочинів з нерухомістю, а також колізійність норм щодо поновлення порушених прав відносно нерухомості; намагання окремими суб'єктами протиправно, з порушенням законодавства, здійснити такі правочини поза офіційним контролем із приховуванням від контролюючих органів її значущих параметрів; підвищений попит на об'єкти нерухомості великих міст і можливість отримання значної матеріальної вигоди внаслідок укладання незаконних угод; своєчасне корегування схем і способів злочинної діяльності залежно від зміни законодавчого регулювання ринку нерухомості.

При цьому автори також акцентують увагу на специфіці визначення належності об'єкта посягання до нерухомого майна. У зв'язку з цим ними з'ясовується, що до об'єктів нерухомості, яка належить фізичним особам на правах приватної

власності, можна віднести: земельні ділянки, призначені для забудови; кімнати та квартири; приватні житлові будинки разом зі спорудами, що розташовані на прибудинковій території; дачі, котеджі в передмісті (із земельними ділянками).

Новизною є авторське визначення поняття шахрайства, вчиненого щодо об'єктів нерухомого майна громадян, яким є посягання на об'єкти нерухомості, що належать фізичним особам на правах приватної власності, офіційно визнаних і підтверджених державою, з метою заволодіння правом на володіння, користування та розпорядження цим майном внаслідок укладення різного роду цивільно-правових правочинів із застосуванням обману чи зловживання довірою.

Значну увагу в роботі приділено дослідженню особи шахрая та характеристикі особи потерпілого. Так, авторами виділено групи осіб, які стають потерпілими від шахрайства щодо об'єктів нерухомого майна громадян, зокрема: 1) сумлінні особи, які стають потерпілими через юридичну необізнаність, неухважність і довірливість; 2) особи, стосовно нерухомості яких здійснено шахрайське посягання під час їх відсутності (перебування у місцях позбавлення волі, тривалому відрядженні, зоні проведення антитерористичної операції (ООС), є спадкоємцями померлої особи і не встигли прийняти спадщину тощо); 3) особи, які добре орієнтуються у питаннях правового регулювання режиму обігу нерухомості, але зацікавлені задовольнити свої потреби всупереч установленим правилам з певних причин; 4) представники «групи ризику».

Вагомим здобутком є проведення ґрунтовного аналізу центрального елемента криміналістичної характеристики – способу вчинення злочину. Аргументовано, що злочинці використовують повноструктурний спосіб учинення шахрайства, тобто здійснюють дії з підготовки, вчинення та приховування злочину. У дисертації наводиться узагальнена класифікація дій щодо шахрайства, вчиненого стосовно об'єктів нерухомого майна громадян, залежно від певних обставин. Покладаючи в основу такої критерій класифікації, як вид (спосіб) цивільно-правової угоди, а також рівень поінформованості та сприйняття власником злочинності дій щодо його нерухомого майна, всі варіанти шахрайських дій при здійсненні угод з нерухомістю авторами вдало поділено на чотири групи: 1) способи, пов'язані із вчиненням шахрайства без відома законного власника нерухомості; 2) способи дій, якщо законний власник бере участь у здійсненні правочину щодо купівлі-продажу нерухомості, але в силу певних обставин стає потерпілим; 3) способи, пов'язані із вчиненням шахрайських дій з нерухомістю, власник якої помер або зник безвісти; 4) способи дій, якщо шахрайство вчиняється відносно особи, яка має намір придбати нерухомість без виконання домовленостей.

Крім того, при розгляді такого криміналістичного елемента, як спосіб автори акцентують увагу не лише на діях щодо безпосереднього вчинення шахрайства, але й охоплюють дії щодо підготовки та приховування даного злочину. Йдеться також про комплекс типових слідів, які відображають характер злочину та відбиваються здебільшого у різного роду документах, пов'язаних з оформленням угоди щодо відчуження житла. Звертається увага й на сліди, відображені на електронних носіях.

Вагомим внеском у науку та практику можна вважати запропоновані авторами напрями дій слідчого у типових ситуаціях розслідування шахрайства, пов'язаного із нерухомістю, та визначення організаційно-тактичних особливостей провадження слідчих (розшукових) дій у справах зазначеної категорії з урахуванням останніх змін у кримінальному процесуальному, цивільному законодавстві та інших галузях права тощо. Заслуговує на увагу охоплення авторами не лише слідчих (розшукових) дій, а й окремих негласних слідчих (розшукових) дій і деяких заходів забезпечення кримінального провадження.

Водночас, позитивно характеризуючи монографію, слід звернути увагу і на деякі її положення, що можуть бути підставою для подальших дискусій та роботі в обраному напрямку досліджень.

Так, автори аналізують об'єкт і предмет шахрайства, вчиненого щодо об'єктів нерухомого майна громадян, і доходять правильного висновку, що предметом злочину є нерухомість, а право на нерухомість є його об'єктом. І на цьому формально правильному положенні автори зупиняються. Тобто поза їхньою увагою залишається досить актуальна проблема реалізації при розслідуванні шахрайств формули, використаної законодавцем у ст. 190 КК України для визначення сутності цього злочину проти власності. Йдеться про «заволодіння чужим майном» і «придбання права на майно» як різновиди шахрайств. І це не лише проблема кримінально-правова, а й криміналістична, яка по-

винна знайти своє правильне тлумачення та вирішення у методиці розслідування, оскільки йдеться про предмет і засоби доказування певних обставин учинення злочину.

На наш погляд, можливі два варіанти вчинення шахрайств стосовно нерухомості: 1) заволодіння нерухомістю на підставі підроблених документів (договору купівлі-продажу, заповіту) – у цьому випадку має місце «заволодіння чужим майном»; 2) заволодіння нерухомістю на підставі документів, які були складені у встановленому законом порядку (договору купівлі-продажу, заповіту), але з використанням обману чи зловживання довірою – у цьому випадку матиме місце «придбання права на майно». Уявляється, що названі варіанти механізму вчинення шахрайств мають суттєвий вплив на методику їх розслідування.

У роботі неодноразово вживається такий термін, як «соціально незахищені верстви населення». На наше переконання, він є дещо некоректним. Виходячи із такого ствердження, можна припустити, що дана категорія населення не має захисту з боку держави, тоді як ст. 46 Конституції України закріплює право всіх громадян на соціальний захист. Категорія громадян, що зазначена у роботі (інваліди, діти, діти-сироти, пенсіонери, безробітні та ін.) на законодавчому рівні має соціальний захист, що здійснюється у різний спосіб: виплати пенсій за віком, з інвалідності, у разі втрати годувальника; соціальні пенсії; допомоги при малозабезпеченості; житлово-комунальні субсидії; надання пільг ветеранам війни, інвалідам, особам, які мають особливі заслуги перед Україною тощо.

Дещо по-іншому складається ситуація, коли зазначені категорії громадян у силу хвороби, певного стану (психічні розлади, зловживання спиртними напоями та наркотичними засобами) тощо мають більшу за інших ймовірність зазнати соціальних збитків від низки факторів і стають вразливою категорією для злочинців. Тому доцільно було б словосполучення «соціально незахищені верстви населення» замінити на «соціально вразливі верстви населення».

Стосовно взаємодії слідчого з установами, підприємствами та організаціями доцільно зауважити, що у криміналістичній науці досить давно використовується такий підхід, коли у різних аспектах розглядаються питання взаємодії цих нерівнозначних суб'єктів. Виникає сумнів взагалі щодо коректності постановки питання про можливість взаємодії слідчого та представника певної державної або приватної установи чи громадського формування. Сумніви пояснюються тим, що взаємодія, з позиції деяких науковців, можлива при спільній діяльності рівнозначних за статусом суб'єктів. Виникає питання стосовно такої рівнозначності. Оскільки при розслідуванні злочинів слідчий є організатором, то необхідно визначитися, чи є між ними взаємодія, чи має місце інша форма співпраці.

Автори розглядають особливості вилучення й огляду комп'ютерної та телекомунікаційної техніки, програмних продуктів і документів на електронних носіях, що є цілком слушним, зважаючи на значне поширення у суспільному житті відповідних засобів, які використовуються також у технологіях злочинної шахрайської діяльності. Водночас ними не приділено окремої уваги питанням підготовки та проведення судової експертизи комп'ютерної техніки та програмних продуктів і судової телекомунікаційної експертизи. Видається, що висвітлення цих аспектів сприяло б поглибленню розроблених науково-методичних рекомендацій з розслідування цього різновиду шахрайства.

Викладені зауваження частково мають характер рекомендацій та не впливають на загалом позитивну оцінку монографії. Вона є завершеним науковим дослідженням, її результати можуть бути використані у науково-дослідній роботі та практичній діяльності, а також у навчальному процесі при викладанні криміналістики у вищих юридичних навчальних закладах.

Сергій МІНЧЕНКО

*доктор юридичних наук,
габлітований доктор правничих наук (Республіка Польща),
старший науковий співробітник,
перший проректор з навчально-методичної та наукової роботи
Національної академії прокуратури України*

РЕЦЕНЗІЯ

на монографію «Регіональна модель запобігання наркозлочинності (за матеріалами Дніпропетровської області)», підготовлену колективом авторів – Рашевським С.П., Скок О.С., Шалгуною С.А., Шевченко Т.В.

Монографія «Регіональна модель запобігання наркозлочинності (за матеріалами Дніпропетровської області)», підготовлена колективом авторів кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, присвячена комплексному дослідженню наркозлочинності на регіональному рівні, що дозволить підвищити ефективність заходів попередження наркозлочинності, як в областях, так в цілому по Україні і виробленню на її основі єдиної концепції запобігання наркозлочинності в державі.

Переважна більшість праць, присвячених боротьбі з наркозлочинністю були спрямовані, в першу чергу, на розробку пропозицій щодо більш ефективного застосування існуючого законодавства щодо запобігання наркозлочинності в країні в цілому. Зусилля цих вчених були спрямовані на дослідження проблем кримінальної відповідальності та покарання, застосування примусових заходів медичного характеру до наркозалежних осіб, причин та умов наркозлочинності і наркобізнесу в цілому, вивчення явищ наркотизму, наркотизації, та їх зв'язку з правопорушеннями і злочинністю, пошуки ефективних шляхів профілактики злочинної поведінки окремих категорій осіб, визначення ролі сім'ї та школи у ранньому запобіганні немедичного вживання наркотичних засобів та психотропних речовин, а також спеціальних органів та установ у запобіжній роботі з наркозалежними особами.

Однак, як вбачається, попередніми дослідниками не були достатньо вивчені заходи запобігання наркозлочинності саме на регіональному рівні, а регіональна модель запобігання наркозлочинності з урахуванням її особливостей (географічного розташування місцевості, складу населення, кримінологічних показників наркозлочинності та їх зміни під впливом певних факторів, кількість та якісний склад правоохоронних органів, що ведуть боротьбу у даному напрямку, кількість медичних закладів та якість медичного лікування наркозалежних, його ефективність тощо) не досліджувалася юристами.

Обраний напрямок дослідження колективом авторів виконувався з 2013 року. Тематика протидії наркозлочинності та попередження наркозлочинів і наркотизації населення України належить до пріоритетних напрямів в кримінології, відповідає Пріоритетним напрямкам наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 рр. (наказ МВС України від 16.03.2015 р. № 275), Концепції розвитку кримінологічної науки в Україні на початку ХХІ ст. та рекомендаціям Координаційного бюро з проблем кримінології Академії правових наук України.

За своєю структурою монографія містить 3 розділи, в яких розташовано 11 підрозділів. Необхідно відзначити, що автори не обмежилися лише регіональними проблемами протидії наркозлочинності, а зважаючи на глобальну проблему наркотизації населення країни, представили її широкий аналіз. Так, за змістом роботи, в першому розділі «Антинаркотична політика як основа побудови механізму протидії наркозлочинності» детально проаналізовано сучасну вітчизняну антинаркотичну політику, детально проаналізовано, на яких правових актах міжнародного характеру вона заснована, які результати правової регламентації тих чи інших кримінально-правових заборон, основні принципи сучасного антинаркотичного законодавства України. Окремо хотілося б відзначити, що автори здійснили детальний аналіз термінологічних проблем, пов'язаних з формулюванням складів злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів і вказали на ті неточності, які є у вітчизняному кримінальному законі та міжнародних правових актах.

На сьогодні наркоманія та пов'язана з нею злочинність, як вказують автори дослідження, стали джерелом зла для сучасного людства. Вони перешкоджають прогресу суспільства, охоплюють всі верстви населення, руйнують фізичне і моральне здоров'я молоді, загрожують стабільності генфонду України, є криміногенними чинниками, що сприяють учиненню злочинів. За статистикою МВС України та Генеральної прокуратури України з 2001 по 2019 рр. спостерігається загострення криміногенної ситуації в кра-

їні та у її регіонах. Дніпропетровська область на цей час є одним із досить проблемних регіонів у цьому питанні.

У межах другого розділу «Кримінологічна характеристика особи сучасного наркозлочинця та факторів детермінації її злочинної поведінки» авторами викладено результати власного дослідження особи сучасного наркозлочинця, вказано на його відмінності від особи наркозлочинця, який існував 20-30 років тому. Крім того, автори не обмежилися вивченням особи наркозалежного злочинця, а й представили характеристику та соціально-психологічні ознаки осіб, які є активними учасниками наркобізнесу, і самі не мають наркотичної залежності. Фактично, здійснення класифікації особи наркозлочинця на регіональному рівні здійснено вперше, так само, як і вивчення тематики представленого дослідження в цілому.

Третій розділ «Запобігання наркозлочинності на регіональному рівні» присвячений питанням підвищення ефективності запобігання наркозлочинності на регіональному рівні. Хоча, автори не обійшли увагою і його залежності від профілактики наркотизації населення та протидії наркозлочинності на рівні держави. В даному розділі авторами приділено увагу сучасним проблемам протидії злочинності в цілому та окремій його складовій – протидії наркозлочинності. Заслужує уваги те, що автори вивчили зарубіжний досвід профілактики наркоманії та протидії наркозлочинності, міжнародної співпраці України з іншими країнами світу і запропонували власне бачення можливості реалізації різнопланових заходів в межах регіону.

Необхідно зазначити, що автори досить критично підійшли до можливості запровадження в нашій країні зарубіжного досвіду, і ґрунтуючись на думках не лише юристів, а й медиків, а саме лікарів-психіатрів та наркологів, запропонували відмовитися від замісної терапії для лікування наркозалежних осіб. На мою думку, така пропозиція авторів є слушною, оскільки замісна терапія не являється методом лікування, фактично, вона є переходом від нелегальних наркотиків на легальні.

У процесі дослідження авторами було опрацьовано архівні кримінальні провадження (справи) за статтями 305-320 КК України (більше 500), розглянуті судами Дніпропетровської області у 2010-2019 роках, результати опитування засуджених за наркозлочини, працівників поліції, пересічних громадян, школярів та студентів, лікарів-наркологів, суддів, що дозволяє стверджувати про об'єктивність дослідження та зроблених висновків.

Представлений авторами аналіз судової практики підтверджує обґрунтованість узагальнень та висновків, об'єктивність та необхідність змін до чинного антинаркотичного законодавства, запровадження представленого авторами механізму протидії наркозлочинності на регіональному рівні, якщо ми дійсно прагнемо зниження показників наркозлочинності та профілактики наркотизації населення країни.

До сучасної системи управління протидією злочинності висуваються нові вимоги, що й обумовлює необхідність її постійного удосконалення. Регіональний підхід до пізнання феномену наркозлочинності і її запобігання у конкретних територіально-просторових системах є одним із найбільш складних і малорозроблених підходів до протидії злочинності. Між тим, знання, отримані під таким ракурсом дозволяють зважено, диференційовано і раціонально підійти до проблеми протидії злочинності, в тому числі і наркозлочинності, з урахуванням її конкретних територіальних особливостей та специфіки детермінації.

На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що монографія «Регіональна модель запобігання наркозлочинності (за матеріалами Дніпропетровської області)», підготовлена колективом авторів кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, може бути рекомендована до опублікування та використання в начальному процесі і в практичній діяльності правоохоронних органів.

Ігор МИТРОФАНОВ

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри галузевих юридичних наук
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського*